

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/44285>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-07 and may be subject to change.

Johan Oosterman

'Ic, Jan Moritoen', melancholicus?

Melancholie in het Gruuthuse-handschrift

In de late middeleeuwen kwam de literatuur steeds meer in aanraking met het fenomeen melancholie. Johan Oosterman bespreekt de rol van melancholie in Gedicht 13 van het belangrijke Middelnederlandse Gruuthuse-handschrift.

De middeleeuwer wist maar al te goed wat melancholie was. Een akelige aandoening van het gestel die tot uitdrukking kwam in grote droefheid, destructieve neigingen, volstrekte eenzelligheid en een intens verlangen naar de dood. Ook in Nederlandse teksten uit de dertiende tot vijftiende eeuw zijn vele beschrijvingen te vinden van oorzaken, symptomen en geneeswijzen. In medische tractaatjes, encyclopediën en in praktische handleidingen voor het leven van mannen en vrouwen staan korte en lange verhandelingen over de ziekte van de zwarte gal. Voor mensen van nu vormen ze de bevestiging van het stereotiepe beeld van de onwetende middeleeuwer. Toch gaat het om inzichten die al door Aristoteles waren vastgelegd en die tot ver in de achttiende eeuw, door een moderne arts als Boerhave, serieus werden genomen. In de middeleeuwse geneeskunde speelde de temperamentenleer een centrale rol, zoals dit ook lang daarvoor en lang nadien het geval was.¹

In de late middeleeuwen komt melancholie niet alleen meer voor in teksten over de geneeskunde en het wereldbeeld, maar dringt het ook binnen in het

- 1 Voor algemene achtergronden over melancholie op de overgang van middeleeuwen naar de Nieuwe Tijd, zie Raymond Klibansky, Erwin Panofsky en Fritz Saxl, *Saturn and Melancholy. Studies in the History of Natural Philosophy, Religion, and Art* (New York 1964). Zie verder verschillende essays in Jean Clair ed., *Melancholie. Genie und Wahnsinn in der Kunst* (Ostfildern-Ruit 2006). Zie ook Jennifer Radden ed., *The Nature of Melancholy. From Aristotle to Kristeva* (Oxford 2000). Bij het schrijven van dit stuk heb ik gebruik gemaakt van voorbeelden of zelfs volledige alinea's uit twee eerdere publicaties van mijn hand: 'Melancholie doet mij waken', in: *Parmentier* 19 (2006), afl. 3, 8-12; en, waarmee het allemaal begonnen is, mijn afstudeerscriptie: *Melancholie doet mi waken. Een studie naar 'melancholie' in de Middelnederlandse literatuur* (Groningen 1988).

domen van de literatuur. Guillaume de Machaut, een Franse dichter uit het midden van de veertiende eeuw, is een van de eersten die zich herhaaldelijk als melancholicus presenteert. Maar ook de anonieme dichter van een Nederrijns gedicht, de eveneens van de Nederrijn afkomstige Bruder Hans en de aan het Hollandse hof verbonden Dirc Potter beschrijven in hun werk (en vaak in de prologen) hoe de ik-verteller bevangen raakt door melancholie.²

Rond 1400 is de melancholicus een bekende verschijning in de Nederlandse literatuur en nergens manifesteert hij zich opvallender dan in het uit Brugge afkomstige Gruuthuse-handschrift. In deze bijdrage ga ik nader in op melancholie in het Gruuthuse-handschrift, waarbij de voornaamste aandacht uitgaat naar gedicht 13, een van de weinige teksten in dit handschrift waarvan de auteur met zekerheid bekend is. Welke rol speelt melancholie, hoe wordt de hoofdpersoon van het gedicht als melancholicus getypeerd en wat heeft dit te maken met de persoon van de dichter?

Het Gruuthuse-handschrift, tegenwoordig bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, is om allerlei redenen een belangrijk Middelnederlands handschrift. Het bevat meer dan 150 liederen, voor het grootste deel van muzieknotatie voorzien. Daar zijn heel bekende teksten bij zoals het aangrijpende *Egidiuslied*, het militante *Kerelslied* en het elegante lied over *Aloette, voghel klein*. Maar er zijn heel wat die nauwelijks bekend zijn buiten de kring van neerlandici. Het handschrift bevat behalve die liederen ook gebeden op rijm en zestien gedichten. Sommige daarvan zijn sterk moralistisch en gaan over geestelijke zaken; een aantal zijn allegorische gedichten in de traditie van de *Roman de la rose*. Ze zijn zozeer verwant met Noord-Franse gedichten uit de tweede helft van de veertiende eeuw dat ze welhaast in navolging daarvan geschreven moeten zijn.³

Wanneer de melancholie in het Gruuthuse-handschrift wordt bestudeerd, gaat vaak de grootste aandacht uit naar de liederen 23 en 146 en

- 2 Over melancholie bij Franse dichters uit de late middeleeuwen: Henrik Heger, *Die Melancholie bei den französischen Lyrikern des Spätmittelalters* (Bonn 1967). De twee Nederrijnse voorbeelden komen ter sprake in J.B. Oosterman, *In daz Niderlant gezoget. De periferie in het centrum: het Maas-Rijngebied als speelveld voor filologen* (Oratie, Nijmegen: Radboud Universiteit 2007).
- 3 Over het Gruuthuse-handschrift bestaat veel literatuur. Een goed overzicht biedt <http://www.kb.nl/gruuthuse> - waar ook een volledige transcriptie van de liederen, gebeden en gedichten te vinden is. In het navolgende citeer ik naar deze transcriptie.

naar het eerste allegorische gedicht. Dat is niet verwonderlijk. Vooral lied 23, *Melancholie dwinct mi die sinne*, geeft ook na herhaalde interpretaties zijn geheimen nog niet prijs – al is duidelijk dat het thema van de melancholie en de circulaire vorm van de tekst direct op elkaar betrokken kunnen worden.⁴ En het eerste gedicht toont ons niet alleen een ik-verteller die over zichzelf meldt dat hij *melancoleerde*, dat wil zeggen zich in een melancholische toestand bevond, maar bestaat voor een belangrijk deel uit de beschrijving van een minneburcht waarin heer *Melancholie*, bijgestaan door zijn broers *Fleumaet*, *Colorijn* en *Sangwijn*, de scepter zwaait. De ik-verteller, die zich doet kennen als een vaardige en getalenteerde maker van liederen, komt in de gratie van heer Melancholie, ontvangt van hem de sleutels van de burcht en krijgt te horen dat deze nieuw verworven status veel verantwoordelijkheden met zich meebrengt. De ik hoort dit aan, maar blijkt na verloop van tijd door hoogmoed zijn plichten te vergeten en wordt ten slotte uit de burcht gezet waarna hem niets rest dan te eten van de bittere vruchten van het afscheid. Het gedicht verhaalt over de *Werdegang* van een talentvolle jongeling.⁵

Maar er zijn meer teksten waarin melancholie een rol speelt en één daarvan, gedicht 13, verdient bijzondere aandacht. Het is net als de andere allegorische gedichten in het Gruuthuse-handschrift een tekst die qua opbouw vergelijkbaar is met het eerste gedicht en in de traditie van de *Roman de la rose* is te plaatsen. In dergelijke gedichten raakt de ik-verteller in slaap en droomt hij over een wandeling door een idyllisch landschap waarin hij een burcht, een fontein of een hoofs gezelschap op zijn gangen tegenkomt. De ik in deze gedichten is uiteraard een ander dan de persoon van de dichter. Toch wordt er, en ook daarin sluiten ze aan bij vergelijkbare gedichten in het Frans, gespeeld met de biografie van de dichter. De ik uit het gedicht lijkt in sommige opzichten op de persoon van de dichter. Het gedicht heeft vaak het karakter van een bewuste, vaak poëtische, zelfpresentatie. In het eerste gedicht, dat een evident poëtische laag heeft, is dit duidelijk en ook

4 Een interessante recente publicatie over lied 23 (met verwijzingen naar eerdere literatuur) is Gaston Franssen, 'De letters van haar naam. Over hoofse lyriek, melancholie en verliefdheid', in: *Parmentier* 15 (2006) afl. 3, 67-76.

5 Een vertaling van gedicht 1 is te vinden in Corrie de Haan en Johan Oosterman, *Is Brugge groot?* (Amsterdam 1996) 92-135. Een recente publicatie over dit gedicht, met veel aandacht voor melancholie en de poëtica van het gedicht en de liederen, is Frank Willaert, 'Melancholie doet mij zingen. Enkele aspecten van de poëtica van het Gruuthuse-liedboek', in: Johan Oosterman ed., *Stad van koopmanschap en vrede. Literatuur in Brugge tussen Middeleeuwen en Rederijkerstijd* (Leuven 2005) 41-57.

in gedicht 13 is er sprake van een spel met de identiteit van de ik. Dit wordt nog geaccentueerd omdat de dichter zijn naam in dit gedicht bekendmaakt en daarbij een verbinding legt met de ik uit het gedicht. Het spel met identiteiten wordt in volle ernst gespeeld.

Het dertiende Gruuthuse-gedicht heeft in het onderzoek eigenlijk vooral een rol gespeeld omdat het de enige tekst is waarin de naam Jan Moritoen voorkomt, een man over wie uit Brugse archivalia heel wat bekend is.⁶ In de laatste verzen van het gedicht is een acrostichon verwerkt waarin de naam van de dichter te lezen valt. In dit gedicht verschijnt het woord melancholie maar liefst driemaal. Toch is er in publicaties over melancholie in het Gruuthuse-handschrift maar weinig aandacht besteed aan dit boeiende gedicht.

Het niet authentieke opschrift boven gedicht 13 luidt 'Ghebet aan de H. Maria', een titel die slechts op een deel van de tekst betrekking heeft. De eerste 63 verzen zijn geschreven in een strofische vorm en vormen een gebed waarin de *ic* zijn ellendige lot in handen van Maria legt.⁷ Er is hier sprake van een proloog met het karakter van een gebed. In strofe 3 blijkt waarom de ik – het alter-ego van Jan Moritoen? – treurt: zijn geliefde is verdwenen en hij kan nauwelijks over haar spreken: 'Dat ic bezuere dat moetic swighen'.⁸ Hij richt zich daarom tot Maria met de vraag: 'Maria, vrouwe, nu weist bi haer'.⁹ Hij draagt de aandacht voor zijn geliefde op aan Maria, maar blijft ondertussen ook zelf piekeren. De verliefde kan niets anders dan aan het object van zijn liefde te denken. De afwezige geliefde laat hem niet los:

'Daer toe gheboren es mijn leven
 Altoos es zoe mi in den zin
 Sdaechs es zoe in mi ghescreven
 Al dinc der uut ende zoe der in
 So waer ic sdaechs in bezich bin
 Alleene es zoe. diet al bestiert
 Ende als ic rustens doe beghin
 So es mijn droom met haer verciert

6 Vooral Herman Brinkman heeft op dit gebied belangrijk onderzoek verricht. Zie hiervoor <http://www.kb.nl/galerie/gruuthuse/inleidingen/literatuur.html>.

7 Zie W.P. Gerritsen, 'Kritische kanttekeningen bij de inleiding tot Heeroma's editie van het Gruuthuse-liedboek', in: *De nieuwe taalgids* 62 (1969) 208-209 voor een beknopte bespreking van dit gedicht in reactie op Heeroma's omstreden interpretatie.

8 Gedicht 13 vs. 19.

9 Ibidem, vs. 23.

Daer zeere mijn gheest in glorijert
(...)
glorijert mijn gheest in drome
So bem ic wakende vruechden quijt
Dus es mijn leven al fantome
In weet hoe mi ontgaet de tijt.¹⁰

Overdag worden zijn gedachten volledig in beslag genomen door de afwezige geliefde, en het drukt hem terneer. Alleen in zijn dromen schept hij nog behagen. Er lijkt een noodzakelijke tegenstelling te worden gesuggereerd tussen dromen en waken.

De toestand waarin de ik zich bevindt wordt in de laatste strofe van de proloog verbonden met melancholie. In de strofe ervoor heeft hij juist verteld hoe hij al zeven dagen geen rust meer heeft gehad en wordt gekweld door 'stuwfels slaghen'. Maar eindelijk komt er verlichting:

'Jeghen de zoete dagheraet
Wardic vut zwaerrere melancolie
In slape verwonnen, dat verstaet.
Daer vant mijn gheest in melodye'.¹¹

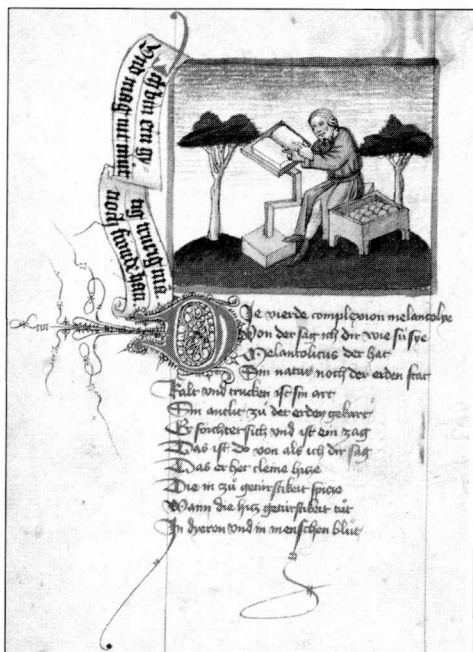
De ik wordt door de slaap verlost uit melancholie, die hier ongetwijfeld moet worden opgevat als een toestand van grote droefgeestigheid, veroorzaakt door afwezigheid van de geliefde. In de lyriek van Guillaume de Machaut wordt het woord melancholie vaak met deze betekenis aangetroffen. Het vormt dan een contrast met de vreugde die wordt ervaren als de geliefde aanwezig is.

De slaap, of liever nog de droom, als uitweg uit het leed komen we tegen in het werk van Froissart, een leerling van Machaut, die leefde van ongeveer 1337 tot na 1404. Hij is vooral bekend als chroniqueur van de Honderdjarige Oorlog, maar hij schreef ook enkele belangrijke lyrische werken waarin melancholie vaak verbonden is met de inspanning die is gericht op hereniging met de geliefde. Melancholie is een noodzakelijke voorwaarde om vreugde – *joie* – te verwerven. Froissart aarzelt dan ook niet te spreken van *joyeuse melancolie* en treedt zodoende in de voetsporen van de troubadours die spreken over *douz mal en souffranché jolie*.¹² In Froissarts *Espinette amoureuse* is de minnaar lange tijd aan het bed gekluisterd door liefdesverdriet. Op een zeker moment, als hij zich in gedachten bij zijn geliefde waant, maakt

10 Ibidem, vs. 28-40.

11 Ibidem, vs. 55-58.

12 Heger, *Die Melancholie*, 94-98.

Anoniem. Melancholicus. Miniatuur uit Heinrich von Laufenberg, *Regimen*. Omstreeks 1450-1460. Handschrift op papier, 295x215 mm. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz Cgm 1191, fol. 63v. (overgenomen uit *Melancholie. Genie und Wahnsinn in der Kunst*).

hij een rondeel en ervaart hij verlichting van zijn leed.

In het gedicht van Jan Moritoen heeft melancholie heel wat minder positieve connotaties dan bij Froissart. Hij ervaart de afstand tot de geliefde als onoverbrugbaar: 'Dus es mijn leven al fantome'. Toch blijkt het mogelijk de afstand te verkleinen en het leed te verminderen. De droom biedt de ik wat in het gewone leven ver weg is: de geest vindt *melodye*, dat betekent vreugde. We zien hier dat melancholie niet wordt beschouwd als een noodzakelijke stap op de weg tot vreugde, zoals bij Froissart, maar als een toestand die er een duidelijke tegenstelling mee vormt. Het is ondertussen wel opvallend dat melancholie bij Moritoen direct vooraf

gaat aan de verlichting uit het leed: de situatie waarin het verschijnt, vertoont dan ook overeenkomst met wat bij Froissart te zien is.

Aan het slot van de proloog roept de ik Maria op de droom te verklaren die hij in zijn slaap heeft gehad. Dan volgt, verteld door de ik, de droom. Op een dag in het voorjaar wandelt de ik de stad Brugge uit en gaat hij naar het zuiden. Daar ziet hij een prachtige fontein: 'dieze wrochte Was zeker meester boven al'.¹³ Bij de fontein ziet hij een oude man die hem begroet. De man vertelt dat hij spoedig zal sterven en hij draagt de zorg voor de fontein over aan de ik. Als de man, die hij als vriend bestempelt, is gestorven, gaat de ik naar de fontein toe en pas dan ziet hij goed hoe mooi ze is. Bovenop staat *Vroescap* [Wijsheid], de koningin en daaronder de vijf zinnen *Horen*, *Zien*, *Rieken*, *Smake* en *Bevoelen*.¹⁴ Dan ziet hij dat de uitgangen van de

¹³ Gedicht 13 vs. 79-80.

¹⁴ Ibidem, vs. 168 e.v.

bron zijn afgesloten en hij vraagt zich af hoe ze zijn te openen. Hij peinst en kijkt omhoog:

‘Peinsende up mijn cleinicheit
Verstaert recht in melancolyen
Hebbic een deel bet up ghesien
Twe veinstren claerlic open gaen
Een licht zo zach ic daer uut slaen
Dies herte ende zin. ende ooc mijn moet
Wart beroert ende al mijn bloet
Ende rechte voort in tzelve licht
So bezief ic als een scicht
Een scote tot in mir herten gront.’¹⁵

Terwijl de ik staat te peinzen en te piekeren treft hem het licht. Vervolgens wordt er een pijl afgeschoten die hem in het hart raakt: de verliefde wordt overweldigd door de schoonheid van de beminde en hij wordt door liefde getroffen. Hij is ontdaan en doolt rond tot hij bij een prieel komt: ‘Het was al vro, groot ende cleine Sonder ix arem man alleine’.¹⁶ De zoete geuren die hij daar gewaarwordt kunnen zijn kwaal niet genezen. Als hij nog dichterbij nadert tot het prieel ziet hij een vrouw zitten. Dan ontspint zich een gesprek waarin de ik vertelt dat hij bedroefd is. De vrouw tracht hem op te beuren:

‘Doe sprac die vrouwe Ontkeer
Zulker worden. ende versteict
Twivel ooc. wat hu ghebreict
Ende leift up hope. dat biddic di
Want gheluc vele naerre zi
Den meinsghe dan hi selve weet.’¹⁷

Vat moed, verdrijf de twijfel en wees hoopvol: het geluk is dichterbij dan je denkt. Dat deze woorden weinig uitrichten is af te lezen aan het uiterlijk van de minnaar: ‘Die druckelic zach van vaerwen bleec Ende arde menich waerf verzeec’.¹⁸ Hij heeft hier de fysiologische trekken die in medische tractaten staan beschreven als kenmerk van de melancholicus. Dan vertelt hij hoe hij in deze ellendige toestand is terechtgekomen, hij verhaalt van zijn wandeling buiten Brugge, van de prachtige fontein die hij zag en de

15 Ibidem, vs. 239-248.

16 Ibidem, vs. 280-281.

17 Ibidem, vs. 347-352.

18 Ibidem, vs. 364-365.

man die haar behoedde. Hij begint te huilen en zegt:

‘Lacen bin corter tijt hi sciet
Van mi. dies menich drouve bleef
Ende daer ic groten rauwe om dreef
Want sijn gheselschap ende zijn gracie
Sijn trauwe. sijn goede visentacie
Die ne verghetic nemmer meer.’¹⁹

Hij vertelt hoe de man hem had opgedragen de fontein te beschermen, en hoe haar bronnen voor hem gesloten zijn gebleven. En terwijl hij voor de fontein stond, zo zegt hij tegen de vrouw, zag hij twee vensters opengaan. Hij beschrijft wat er toen gebeurde – en hier is voor de derde maal in dit gedicht sprake van melancholie:

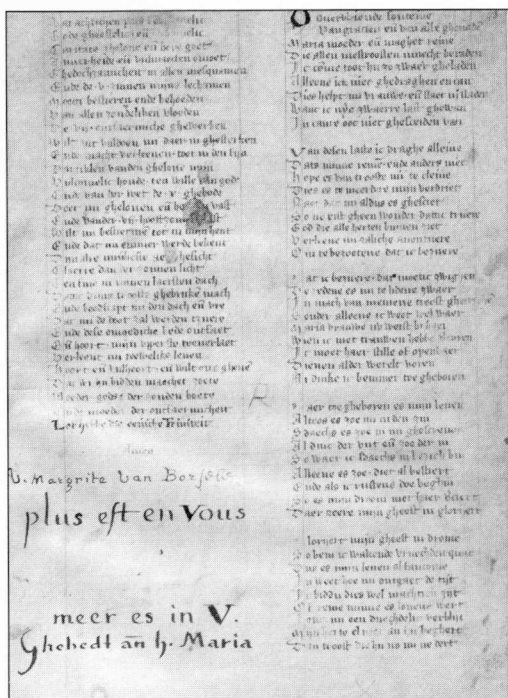
‘Daer vut dat mi besceen een licht
Dies ic besief . recht als een sicht
Int herte mijn. toot inden gront
Nemmermeer werdics ghesont
Ten zi dat god bi zire ghenaden
Mi wil troosten ende beraden
Alzo hi menichen heift ghedaen
Hets emmer waer ic hebt ontfaen
Het blijft in mi ten mach gheen man
Ghenesen. ooc hoe vele hi can
Mijn ruste mijn vruecht mijn melodie
Es wech. maer zwaer melancolie
Trueren zuchten. claghen waken
Sien horen bevoelen rieken smaken
Dat heift verloren zeere de cracht
In mi. maer altoos dach en nacht
Besorghende. wie dat zal vermaken.’²⁰

De vrouw hoort het allemaal aan en vraagt hem of hij wel openstond voor *Confoort* [troost] en of het hem niet heeft ontbroken aan trouw. De ik is zwaar beledigd en verdedigt zich tegen de suggestieve vermoedens waarna de vrouw erkent dat hem geen blaam treft. De ik rest niets dan toewijding aan Maria, in de hoop troost te vinden in zijn ellendige toestand.

In het lange citaat hiervoor wijst de minnaar het moment waarop hij

19 Ibidem, vs. 413-418.

20 Ibidem, vs. 464-480.

Pagina 43 van het Gruuthuse-handschrift. Bron: http://www.kb.nl/galerie/gruuthuse/page_43r.xml

de gebeurtenis werd verhaald.

In de geciteerde passus verschijnt melancholie in een interessante opsomming met negen werkwoorden die staan voor evenzovele activiteiten. De zware melancholie heeft, samen met deze negen, zijn krachten ernstig aangetast. Dat treuren, zuchten, klagen en waken, als symptomen die met melancholie samengaan, de kracht van de minnaar aantasten, moge duidelijk zijn, maar dat ook de zintuiglijke waarnemingen als voelen, zien en horen, in deze opsomming een plaats hebben gekregen is minder evident. In elk geval is duidelijk dat indrukken van buiten via de zintuigen worden opgedaan: zij vormen de verbinding tussen binnen- en buitenwereld van de mens. Melancholie kan, zo blijkt niet alleen uit de Gruuthuse-gedichten maar uit talrijke teksten, op vele manieren ontstaan, maar vrijwel steeds ligt er een zintuiglijke waarneming aan ten grondslag. Dat de zintuigen de gemoedstoestand in ongunstige zin kunnen beïnvloeden is al bij Noord-Franse minne-dichters uit de dertiende eeuw bekend. Zij zien daarom de

wordt getroffen door het licht en de pijn aan als de oorsprong van zijn droefgeestigheid. Pas daarna is er sprake van melancholie. Maar toen eerder in het gedicht deze gebeurtenis ook al ter sprake kwam (eerst beleeft de ik het beschrevene, later vertelt hij erover) was de volgorde juist andersom: de ik heeft melancholie en wordt vervolgens getroffen. Het is duidelijk dat de minnaar, wanneer hij over het gebeurde verhaalt, oorzaak en gevolg verwisselt. Maar het verwarrende is dat dezelfde verteller, de ik-verteller van dit gedicht, ook aan het woord was toen voor het eerst over

halfslaap, de grenssituatie tussen waken en dromen, als het meest effectieve middel tegen het leed dat de liefde met zich meebrengt. Dan immers zijn de normale functies van de zintuigen uitgeschakeld, wat 'die Zeitweiße Befreiung vom Realbewußtsein ermöglicht'.²¹ Je zou, terugkomend op de juist besproken opsomming, kunnen concluderen dat niet alleen de melancholie als zodanig de krachten doet verminderen, maar dat ook de zintuigen, die melancholie doen ontstaan, die krachten aantasten.

Maar er is een andere verklaring voor de opsomming, die is te vinden in de allegorische uitleg. De vijf zinnen in deze passage zijn te identificeren als de vijf beelden op de fontein die elk staan bij een van de afgesloten uitgangen van de bron. Hierdoor blijft de ik verstoken van het geneeskrachtige water. Zowel de melancholie als het ontbreken van een medicijn – de verbinding tussen de zinnen op de fontein en de ik – zouden dan de kracht van de ik doen afnemen.

En bovendien is deze passage ook nog eens een uitgesproken voorbeeld van het ornamentale taalgebruik dat zo kenmerkend is voor de teksten in het Gruuthuse-handschrift. Het spel met woorden is een essentieel onderdeel van de poëtica in deze teksten.

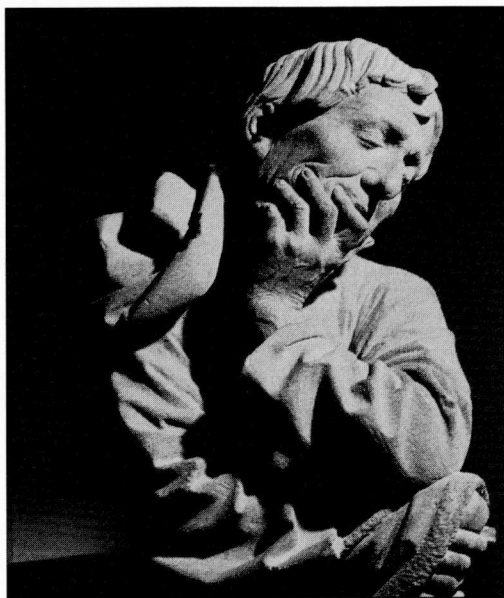
Het gedicht besluit zoals het is begonnen, met een gebed aan Maria. 'Troosteres der bedroefden' wordt ze vaak genoemd, en hier heet ze niet zonder reden 'Alre bedructer melodie'.

'Ic bidde hu zoete maecht Marie
Alre bedructer melodie
Nemt de fonteine in hu behoet
Mijn herte en gherde ontrauwe nye
Onrein ghepeins no dorpernie
Reine trauwe. lijf zin en moet
Ian ic haer. hoet met mi ghescie
Troost mi. eer dat mi frenezie
Om confoort . verderven doet
Ende ic zende hu een minlic groet
Nemt dat voor goet fonteine vrye'.²²

Door de rol die Maria in dit gedicht krijgt wordt ze zelfs meer specifiek een laatste toevlucht voor de melancholicus. Maria wordt hier opgeroepen de *fonteine*, die staat voor de geliefde, onder haar hoede te nemen, maar in de

21 Heger, *Die Melancholie*, 103.

22 Gedicht 13 vs. 651-661.

Nikolaus von Leyden (werkzaam in Straatsburg 1462-1467 – Wiener-Neustadt 1473). Buste van een man, omstreeks 1463-1467. Rode zandsteen. Musée de l'Oeuvre Notre Dame, Straatsburg Inv. MOND 165. (overgenomen uit: *Melancholie. Genie und Wahsinn in der Kunst*).

laatste regel wordt ze zelf *fontaine* genoemd. Vallen Maria en geliefde hier samen? En was melancholie nu oorzaak of gevolg van de liefde? Dit allegorische gedicht is nog zeker niet ontraadseld, al lijkt het er op dat de dichter geprobeerd heeft in verhalende vorm uitdrukking te geven aan de momentane ervaring waarin liefde, melancholie, droefenis, troost en hoop vrijwel kunnen samenvallen.

Jan Moritoen heeft een gedicht geschreven waarin de ik een melancholische minnaar blijkt te zijn. Maar doordat in de afslui-

tende strofe, het Mariagebed, de dichter zijn naam bekend maakt waarbij de beginletter van die naam samenvalt met de I van Ic komen ik-verteller en de mens Jan Moritoen wel heel dicht bij elkaar: Ic, Jan Moritoen... Een autobiografische lezing van gedichten met een ik-verteller is uiterst riskant. Toch zijn er tal van aanwijzingen dat de ik-verteller in veel van de Gruuthuse-teksten zich haast ontpopt als alter-ego van de dichter. En daarom is er voldoende reden om de dichter als melancholicus die we in deze gedichten tegenkomen, niet louter als literair motief te zien, maar op te vatten als poëticaal element dat iets zegt over de wijze waarop de Gruuthuse-dichters, en dus zeker ook Jan Moritoen, zichzelf wensten te presenteren.²³

Melancholie verschijnt niet toevallig aan het einde van de veertiende eeuw zo frequent in literaire teksten. Het quasi-autobiografische gedicht wint aan populariteit en de dichters van deze gedichten zijn meer en meer afkomstig uit kringen waarin literatuur een tijdverdrijf is. En juist men-

23 Over zelfpresentatie van middeleeuwse dichters, met verwijzing naar verdere literatuur: Oosterman 2007, 17-18 en 31 n. 47.

sen die tijd hebben voor tijdverdrijf, die ruimte hebben voor verveling en dus zoeken naar bezigheden om die verveling te verdrijven, zijn vatbaar voor melancholie. En het is die gemoedstoestand die aanzet tot dichten. Aristoteles vroeg zich af waarom grote geesten, geleerden en kunstenaars zo vatbaar zijn voor melancholie. Het antwoord daarop is niet eenduidig, maar het heeft zeker te maken met het feit dat zij de verveling kennen. Jan Moritoen, werkzaam als bonthandelaar, was vermoedelijk niet uitzonderlijk rijk toen hij het gedicht schreef dat nu als het dertiende Gruuthuse-gedicht bekend staat. Maar hij behoorde wel tot de geprivilegieerden in een van de welvarendste steden van Europa. Hij had tijd over en melancholie kreeg vat op hem. Maar gelukkig had het bij hem de creatieve uitwerking die al in de oudheid onderkend werd en die door hem zelf in verschillende gedichten op meesterlijk wijze is verwoord.